

BUHUSLAV BENEŠ

POJETÍ NÁRODNOSTI A LIDOVOSTI ČESKÉHO FOLKLÓRU, ZVLÁŠTĚ PÍŠŇOVÉHO, V 19. A 20. STOLETÍ

(K stopadesátému výročí vydání *Slovanských národních písní Fr. L. Čelakovského*)

Při studiu materiálů k dějinám české etnografie a folkloristiky setkáváme se s poměrně stabilními představami o národním charakteru lidové slovesnosti, o její historicko-dokumentární společenské a estetické funkci a o jejím vztahu k národní kultuře, zvláště k literatuře. Stabilita pojmosloví je ovšem v některých obdobích jen zdánlivá, neboť ve skutečnosti zde probíhá zjevnější či skrytější vývojový proces, který je bezprostředním odrazem chápání jak podstaty lidovosti tradičního folklóru, tak jeho nositelů. Současně zjišťujeme, že v českém teoretickém myšlení dochází poměrně záhy k rozlišování tradiční lidové tvorby v dnešním smyslu slova, a tvorby příležitostné, nefolklorní, která se šmahem odsuzovala jako „neumělecká“, aniž jsme se blíže dozvěděli, v čem konkrétně spočívá tento její záporný rys. Domnívám se, že nebude bez užítku shrnout některé výrazné projevy vývojových tendencí základní terminologie, již dnes používáme, a přihlédnout současně k vývoji zájmu o samotný předmět zkoumání, jak se projevuje v posledních stopadesáti letech.

Sbírání a vydávání lidové slovesnosti, zvláště písní, souviselo v českých zemích zcela přirozeně s rozvíjející se českou národní literaturou a kulturou — tento jev je ostatně vlastní většině slovanských literatur. Tím byl také dán první impuls k dlouhodobému užívání právě termínu „národní“ píseň, pohádka či pověst, neboť jak literáti, tak historikové viděli v lidové slovesnosti především výraz národního ducha. Tento nacionalismus v kladném smyslu přežívá prakticky až do sedmdesátých až devadesátých let 19. století a užívání termínu „národní“ a jeho pozdější záměna za „lidový“ souvisí jak se společenskou a politickou situací jednotlivých vývojových etap českých národních dějin, tak s postupným zpřesňováním třídního pojetí lidu jako tvůrce a nositele folklóru.¹ Kladnou úlohu sehrála přitom řada vlivů slovanských etnografů a folkloristů, s nimiž čeští badatelé a spisovatelé udržovali čilé styky.² Stejně tak přispělo ke stabilizaci pojmů bádání němec-

¹ Stručný přehled základních tendencí ve vývoji teorie lidové písně podává Bedřich Václavěk, *Pisemnictví a lidová tradice*, Praha 1947, str. 39—77. O trvalém zájmu o tyto otázky svědčí řada výroků folkloristů i spisovatelů z 19. století. Za jiné lze připomenout, že ještě v r. 1873 cituje Vítězslav Hálek v *Národních listech* v článku *Sedláci slavili Jungmannův výrok*: „Šestimiliónový národ, jehož selský lid ještě vesměs mluví česky, nemůže zahynouti, a byt ti ostatní mluvili německy nebo tatarsky...“ In: Vítězslav Hálek, *O umění*, Praha 1959, str. 102. Třídní pojetí lidu bylo ovšem přesunuto spíše do jiného pole, tj. do historie.

² O tom podrobněji Frank Wollman, *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, zvláště v kapitole IV.—VI., str. 52—128.

kých sběratelů — představitelů mytologické a později migrační školy; tyto vlivy však zdaleka nebyly tak jednostranné, jak se snažila tradovat pozitivisticky orientovaná literární historie koncem 19. století.³ České pojetí folklóru souviselo v 19. století zcela přirozeně s obecnými tendencemi evropského sentimentalismu a romantismu a slovanská orientace měla posloužit jako opora proti citelnému germanizačnímu tlaku, který politicky zesílil zvláště po r. 1848. Konkrétní vlivy grimmovských tezí ztrácejí u nás — stejně jako u východních Slovanů — svůj původní nacionalistický až šovinistický ráz a přejímají se spíše jako metodologický příklad.⁴ Benfyeovy podněty se pak v české folkloristice rozpracovaly již bez jakéhokoliv výrazně národnostního zaměření, přestože české národní hnutí bylo i v této době v neustálém pohybu. Šlo však již o jiné otázky nežli ve dvacátých — třicátých letech a studium lidové slovesnosti s nimi již bezprostředně nesouviselo.

V literárněhistorických příručkách i ve folkloristických studiích psalo se často o bezprostředním vlivu Herderových *Stimmen der Völker in Liedern* (1778—1779) na rozvoj českého sběratelství a publikování folklórních textů a nápěvů. Pokud nechceme jít až k Josefu Dobrovskému, můžeme český ekvivalent názvu (hlasy „národů“) považovat za jedno z východisek, k nimž se jeho používatelé často vraceli. Podnětněji se však projevují slovanské vzory. Když v r. 1814 vyšla *Mala prstonarodna slavenoserbska pesmarica* V. S. Karadžiče, ozval se v Prvotinách z 22. srpna 1814 Václav Hanka s výzvou, aby se „některý pan vlastenec vynasnažil, aby nám naše líbezné národní písně sebral, tak aby Čechové opět ke slovanskému zpěvu přivedeni byli . . .“, což byl jeden ze základních podnětů pro rozvinutí sběratelské činnosti v 19. století.⁵ Dva roky nato již sbíral na Moravě Fr. Palacký, který později společně s P. J. Šafaříkem, J. B. Blahoslavem a Janem Kollárem vypracoval plán sbírání a vydávání lidových písní, jež v r. 1823 vyšly pod názvem *Písně světského lidu slovanského v Uhřích*. Tento sběratelský a ediční čin je dokladem slavisticky orientované spolupráce, která tvoří důstojnou národně orientovanou paralelu ke Slovanským národním písním Fr. L. Čelakovského, pro jejichž vydání se autor rozhodl koncem roku 1821. I. svazek byl vytištěn v srpnu 1822. Herderův vliv na uspořádání sbírky i na názory o lidové písni Čelakovský nepopírá, ovšem stejně důležité jsou jeho odkazy na slovanské prameny. V jeho pojetí se termín „národní“ maximálně stabilizoval v typickém romantickém duchu: „Není nad zdařilou národní báseň! V této jen vidíme v živém tvaru básnickém ducha lidského — rozuměti v zdařilejších, čistě národních písních, ne v kterékoli kramářské — v těchto jen zřejmě vytknutý ráz národnosti . . .“⁶ Představa Čelakovského zcela odpovídá např. soudobým snahám ruské folkloristiky, která sice svými edicemi byla značně vpředu (Kuragonov — 1769, Čulkov — 1773—1774, Tru-

³ Jako příklad za jiné lze uvést knihu Matyji Murka *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*, Graz 1897, která vyvolala ostrou kritiku a odmítavé stanovisko k jednostrannému výkladu vlivů a přejímání; v diskusí se během r. 1897 vyjádřili mj. Jan Krejčí, Jan Jakubec, František Bílý a jiní.

⁴ M. K. A z a d o v s k i j, *Istoria russkoj fol'kloristiki* 2, Moskva 1963, str. 51—52.

⁵ Citováno podle *Literatury české devatenáctého století* 2, Praha 1903, str. 176—177. Tyto literární dějiny vycházely v letech 1902—1907 péčí redakce, jejímiž členy byli Jan Máchal, Lubor Niederle, Jan Jakubec a další.

⁶ *Literatura česká* 2, str. 516.

toviskij — 1776, Levšin — 1780—1783), avšak teoreticky se konstitovala až v tzv. historickoprávnícké škole a v pracích členů učené společnosti Vol'noje občestvo ljubitelej slovesnosti, nauk i chudožestv, založené r. 1801 (Born, Vostokov aj.). V děkabristickém pojetí dvacátých let vychází národní kultura z folklóru a je historickým a politickým jevem, tj. záležitostí národní svébytnosti a politického boje minulosti s přítomností. Charakteristická a pro teoretickou práci příznačná je úvaha Vjazemského z r. 1824: „Každý gramotný člověk ví, že slovo „nacional'nyj“ neexistuje v našem jazyce; že u nás slovo „narodnyj“ odpovídá samo dvěma francouzským slovům — populaire a national, že říkáme „pesni narodnyje“ a „duch narodnyj“ tam, kde by Francouzi řekli chanson populaire a esprit national. Národnost literatury spočívá tedy v jejich rysech nacionálního charakteru, v umění citem do nich proniknout a najít formy reprodukce těchto národních zvláštností. Proto zde mají národní písně zvláštní význam.“⁷

Obdobné konkrétní pojetí můžeme vysledovat také u Čelakovského a jeho spolupracovníků, k nimž patří zvláště J. Kr. Kamarýt a později J. J. Langer. Východiskem pro používání příslušného pojmosloví je společenský původ a prostředí vzniku tradičního folklóru. Za národní píseň se v té době označovaly výsledky umělecké tvorby vesnického obyvatelstva, které se staly majetkem celého národa. Jsou tedy součástí národní kulturní struktury a jejich estetické a mimoestetické funkce jsou omezeny původem autorů (za ně se přirozeně považuje třídně i umělecky nediferencovaný národ).⁸ Toto vyhraněné pojetí původu písní a slovesnosti nacházíme pak u Boženy Němcové (zde navíc v některých „národopisných obrázcích“ již s třídně diferencovaným pohledem), u Františka Sušila (1835) a u K. J. Erbena (1824), což je v podstatě jedna přímá vývojová linie, na niž později navázal František Bartoš. Umělecká stránka národních písní se do značné míry absolutizuje a projevují se četné estetizující tendence, vycházející ze subjektivního přístupu sběratele nebo editora; ten často sám skládá ohlasy a napodobeniny nebo ztotožňuje literaturu a folklór. Do tohoto stavu výrazně zasahuje Karel Sabina, který v roce 1848 ve známém článku Demokratická literatura upozorňuje na vztah mezi folklórem a beletrií.⁹ Spisovatelé poznali ve folklóru „novou látku a nové formy... Tak povstala jedna část demokratické literatury, obrazy totiž ze života lidu... Došly se stopy národního básnictví, národních pověstí, národních přísloví a mravů. Již i vzhledy lidí vzdělaných počaly se obracet na tento nový druh, a povstala touto literaturou lidu vydobývala si demokratická literatura vždy širšího pole a nové půdy.“ Sabini zřetelně nešlo jen o literární či folkloristické kategorie, nýbrž o historickopolitické hodnocení kladů i záporů soudobé kulturní fronty; současně u něho nacházíme jeden z prvních teoretických pohledů na reálnou situaci, vzniklou ohlasismem.

To je zhruba řečeno první vývojové období pojetí „národní“ ústní slovesnosti. Další fází je jemná diferenciacie, kterou nacházíme např. u K. J. Erbena nebo u Boženy Němcové v zavádění termínu „prostonárodní“. Je to pokus

⁷ A z a d o v s k i j, o. c. 1, Moskva 1958, str. 192.

⁸ Do jisté míry lze najít období u Herdera a jeho předchůdců i nástupců. Srov. A z a d o v s k i j, *Istorija rusckoj fol'kloristiki*, 1, str. 121, kde se cituje kniha P. L e v y h o, *Geschichte des Begriffes Volkslied*, Berlin 1911.

⁹ In: *Čeští radikální demokraté o literatuře*, Praha 1954, str. 53—59, cit. str. 55.

o přesnější vyznačení tradičního folklóru na rozdíl od těch skladeb, které pronikly na vesnici z jiného společenského prostředí. „Prostonárodní“ se blíží dnešnímu pojetí lidové tvorby a důkladné pozornosti se mu dostalo od V. B. Nebeského v obsáhlé recenzi Erbenových Prostonárodních českých písní a říkadel (1863).¹⁰ V. B. Nebeský je autorem známé studie *Literatura lidu* (1847), v níž byl ještě poplatný představám první vývojové fáze, jak to nejlépe ukazuje názor, že v lidu, tj. venkovském obyvatelstvu, existuje tvořivý duch, . . . ale lid tvoří neuvědoměle a méně . . .¹¹ Začátkem šedesátých let však je už výchozí pozice Nebeského jiná. V úvodu recenze říká výslovně, že „formy těchto písní mezi sebou porovnatí je zajímavo jak pro estetika, tak pro etnografa . . .“ a své názory ilustruje příklady. Epika i lyrika — lidový epos a lyrické písně, říkadla, obřadní, svatební, rodinné, taneční a jiné písně — má národní charakter i národní, tj. anonymní původ; je to „prvotní zpěv národní“. S rozvojem třídní společnosti však do něho začíná pronikat řada vlivů, které způsobují jednak pozvolný rozpad „národního básnictví“, jednak přechod některých jeho složek do umělé (u Nebeského „řemeslné“) literatury. Odtud se však skladby mohou dostat zpět do lidových vrstev, které přirozeně dále nepřetržitě pokračovaly a pokračují v udržování a variování tradičních skladeb i ve vytváření nových. Pro rozlišení národního a prostonárodního uvádí Nebeský, že ve Španělsku např. „nejstarší romance jsou ještě národní ve výtečném smyslu toho slova; pak se jali řemeslní pěvci (juglares) je skládati, ovšem ještě více méně v onom národním duchu, až pak učení lidé podle starých podání a z kronik je skládali začali a konečně umělí básníciové jejich formy užili. V paměti lidu nezachovaly se staré ony romance národní, nýbrž ujal se v něm velmi hojně jiný druh, totiž prostonárodní (vulgares).“ U Slovanů je ovšem poněkud jiná situace a Nebeský dovozuje na příkladech lidové slovesnosti jižních Slovanů: „Nemýlíme se tudíž snad, tvrdíce, že písně některé vždy jen prostonárodními v nynějším smyslu býti mohly.“ Toto celkem zřetelné rozlišení přejímá mladý Otakar Hostinský, který ve studii *Umění a národnost* (1869) výslovně konstatuje: „Nejbohatší prameny pro básníka — a pro umělce vůbec — řinou se kupř. z pověstí a báchorek národních; zde však nalézáme látky již poněkud zpracované básnivým duchem prostonárodním, a tudíž pro umělce víceméně připravené, takže se mu dostává jistého základu vskutku národního, aniž by teprve mnoho cizích žvlů odstraňovati musel.“¹² Můžeme tedy takto chápanou „prostonárodnost“ chápat jako druhou vývojovou fázi české folkloristické terminologie, v níž ještě stále zaznívá jistý vlastenecký akcent. Současně však tento termín do jisté míry odpovídá Sabinovu pojetí „literatury lidu“, jak o tom svědčí výklad J. E. Sojky o Boženě Němcové (1859): „Když r. 1845 báchorky Němcové tiskem vyšly, nehrubě od kritiky byly všimány, aniž kdo uměl jich významnost uvážiti v literatuře prostonárodní, a teprv důsledným postupováním Němcové v oboru sobě vybraném vždy vyšší nabývaly ceny.“¹³

¹⁰ In: V. B. Nebeský, *O literatuře*, Praha 1953, str. 89—108, citovány strany 90, 99 a 103. Sám termín „prostonárodní“ je českým ekvivalentem ruského slova „народный“, používaného běžně v soudobé folkloristice.

¹¹ *Ibidem*, *Literatura lidu*, str. 75—88.

¹² In: Otakar Hostinský, *O umění*, Praha 1956, str. 67—74.

¹³ In.: *Čeští radikální demokraté o literatuře*, str. 137—151, citovány strany 141—142.

Teprve v sedmdesátých—devadesátých letech 19. století dochází k dalšímu zpřesnění pojmosloví, opět především zásluhou Otakara Hostinského, který byl — kromě jiného — i jedním z hlavních organizátorů Národopisné výstavy československé v Praze. Ve své studii *O písni lidové* (1896) zavádí pojem „lidový zpěv“, jehož součástí je lidová nebo prstonárodní píseň, duchovní lidová píseň, světská píseň znárodnělá a píseň kramářská. „Musíme poznati rozdíl mezi těmito druhy zpěvu lidového a tím, co po výtce nazývá se lidovou nebo prstonárodní písni; ale nechtějme stanoviti přísné hranice nebo dokonce předpokládati propasti tam, kde je nenáhly přechod a přímá příbuznost.“¹⁴ Toto pojetí písňového repertoáru a terminologické zpřesnění bylo podstatně věcnější nežli tehdejší dobové pojetí slovesné folkloristiky, kterou F. Pátek charakterizoval takto: „Folklór, jedna z nejmladších disciplín vědeckých, zabývá se studiem lidových památek slovesných nebo hmotných.“¹⁵ Folkloristika je pro Pátka literaturou lidopisnou a považuje za ni spisy Tovačovského, Srnce z Varvařova, Vaváka, Čelakovského, Rittersberka a Kamaryta, dále Bartošovu *Dialektologii* a Sobotkovo *Rostlínstvo*. Chápání folklóru jako lidové slovesnosti, hudby, zpěvu a tance nicméně převažuje, soudíc podle řady dalších jmen a předloženého výčtu prací.

Národopisné výstavě tedy děkujeme za jednu ze zajímavých definic folkloristiky, jejíž pojetí — a tím i pojetí lidovosti a národnosti — se začíná zřetelněji rýsovat; jasnější stanovisko vyslovil v bibliografickém přehledu Jiří Polívka.¹⁶ Množství slovesného materiálu ovšem vzbuzovalo pozornost především literárních historiků, z nichž např. Václav Tille měl concem osmdesátých let za sebou již první vlastní terénní výzkumy. Teoreticky se začíná srovnávat starší materiál i soudobé záznamy (J. Polívka, J. Máchal) a není divu, že se setkáváme se jmény těchto badatelů i mezi členy hlavního výboru výstavy. Literárněhistorické pojetí se v této době projevuje v terminologické mnohoznačnosti pojmu lidová povídka a ve zdůrazňování souvislosti mezi staršími památkami literatury a lidové slovesnosti. K tomuto hledisku měl blízko Čeněk Zibrť, který v devadesátých letech v období kolem své habilitace (1893) procházel právě vývojovým obdobím charakterizovaným knihou *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní* (1889), kdy se „prstonárodnost“ snažil ztotožnit se „staročeskostí“. Staromilsky jednostranný pohled tehdy pětadvacetiletého Zibrťa, jehož o tři roky mladší současník Tille již úspěšně rozvíjí mnohem pokrokovější vědní metodu komparatistickou, poněkud překvapuje a v dalším srovnání s pracemi tehdejších čtyřicátníků Fr. Bílého, J. Máchala a J. Polívky není příliš daleko od V. Krolmuse.

Lidový a pololidový původ řady materiálů Národopisné výstavy československé nebyl tehdy přesně rozlišen a pojmy „národní“, „prstonárodní“ a „lidový“ se často vzájemně mísily přes stále vyhraněnější teoretické rozpracování. O tomto stavu se názorně můžeme přesvědčit ve známém Bibliogra-

¹⁴ In.: Otakar Hostinský, *O umění*, str. 392—403. V podobném duchu píše také svou stručnou studii v Hlavním katalogu a průvodci Národopisnou výstavou československou, který vyšel v redakci J. Kafky v Praze r. 1895.

¹⁵ Katalog, str. 241. Stranou ponecháváme zřejmou tiskovou chybu, podle níž by se předmět studia ztotožňoval s vlastním vědním odvětvím.

¹⁶ Literární listy 12, 1891, str. 200 n.

fickém přehledu českých národních písní (Praha 1895), jehož předmluvu datuje Zíbrt 1. lednem 1895. Za národní zde považuje i písně kramářské, které nijak neodlišuje původem nebo způsobem zpracování tematiky, a zcela přitom přezírá diferenciacní — byť romanticky pojaté — hledisko Čelakovského, které jsme citovali výše. Zíbrtovi zřetelně nešlo o celkový repertoár, o funkční charakteristiku v pojetí Kollárově, Rittersberkově či Hostinského, o funkční jenom o hledisko národnosti, již zřejmě neztotožňoval s lidovostí; navíc mu unikaly strukturální rozdíly mezi lidovou a pololidovou tvorbou. Další vývoj dal za pravdu Hostinskému, a tak se v období do první světové války postupně dospívá k diferencované představě o vývoji a druzích lidové slovesnosti vůbec. Příprava Národopisné výstavy odhalila jisté tendence, které již v odborných kruzích existovaly, a podnítila v pravý čas snahy o stabilizaci folkloristické terminologie.

Lidová píseň a lidová slovesnost je tedy v soudobém slova smyslu skladba z jistého prostředí — vesnického nebo městského — s omezenými, přesněji řečeno vyhraněnými estetickými a mimoestetickými funkcemi. Lid je chápán jako třídní historická kategorie; tento názor se v první polovině 20. století prosadil jak ve folkloristice, tak v progresivní části české literární kritiky.¹⁷

Druhou rozsáhlou tvůrčí oblastí je pololidová, původně „polonárodní“ tvorba. Představa o ní se paralelně vytváří s vývojem pojmu národní (prostonárodní) tvorba prakticky již u obrozenců a v přípravných fázích Kollárových sbírek. Kollár a Rittersberk jsou vlastně u nás první editoři lidového písňového repertoáru, nikoliv jen „písní národních“.¹⁸ Původně se za polonárodní tvorbu považovaly skladby vzniklé ve městech, zvláště písně kramářské a písně, které Bedřich Václavek později označil jako zlidovělé. Svědčí o tom poznámka Čelakovského k písni č. 18 Smutno, teskno na vše strany, kam se koli obrátím ve Slovanských národních písních.¹⁹ Ohledy na původ písně najdeme u četných prominentních sběratelů a editorů, ale všem, včetně Erbena a Bartoše, ještě vždy unikly texty, které jsou nepochybně nefolklorního, netradičního původu.

I tato problematika se postupně vyjasňovala, zvláště ve spisovatelských projevech a poznámkách. Zbytečně Kamarýt odsoudil Rittersberka a celkem zbytečně se Rittersberk prudce ohradil. Ani sám Kamarýt ve svých Českých národních duchovních písních (1831—1832) nedodržel původní výběr „z úst lidu“ a teprve J. J. Langer a B. Němcová vidí někdy ve třicátých letech 19. století v lidové slovesnosti také souvislost se zvykloslovím a tím i souvislost s individuální veršovanou a prozaickou tvorbou, která je jeho součástí. Langrovým zájmem jsou také kromě tradičních vesničanů „čtenáři a písmáci, zpěváci a družbové, zpěvaví žebráci, . . . kteří se stařenami a vysloužilými vojáky jsou kněžimi a kněžkami bohyně básnictví sprostého lidu v Čechách“.²⁰ Tyto zájmy vedly k postupnému rozlišení lidové a pololidové

¹⁷ Dokladem za jiné je např. studie *Problémy lidu a lidovosti v nové tvorbě básnické*. Viz F. X. Šalda, *O umění*, Praha 1955, str. 71—91.

¹⁸ K tomu srov. úvahy o původnosti lidových písní u Čelakovského a názor cenzury o něm v *Literatuře české 19. století*, 2, str. 523, 528—529 (Kamarýtovo odsouzení Rittersberka), str. 538 aj.

¹⁹ *Ibidem*, str. 519.

²⁰ *Ibidem*, str. 648—649.

tvorby a k propracování nových kritérií. Paralelně se začíná rozlišovat i braťková a triviální literatura, jak o tom nad jiné svědčí článek Vítězslava Háľka Laciná literatura (1873).²¹

S ním korespondují názory, které se soustředily při přípravě Národopisné výstavy a které vešly také do textu katalogu. V něm můžeme vedle jasného stanoviska Hostinského, vedle souborného pokusu o definici folkloristiky a vedle literárněhistoricky až kulturněhistoricky zaměřeného pojetí lidové slovesnosti najít také eklektický pokus o stanovení čtenářského, písmáckého a vypravěčského lidového repertoáru; sestavený patrně s vědomím nebo za vedení Fr. Bílého.²² Do jedné skupiny se zde zahrnují rukopisné modlitebni knížky, kancionály a jiné užitkové spisy, lidové listiny, dopisy, pozvání, oznámení a jiné materiály, dále četba „prostonárodní“, zábavná a poučná včetně kalendářů, dramatické hry lidové a památky psané a malované „ku výzdobě přibytků sloužící“. Jedním dechem se vyjmenovávají „lidoví spisovatelé“ Vavák, Chládek, Pikulík-Pokorný. „Patrný rozdíl mezi četbou prostonárodní a literaturou vyšší počíná se jeviti zároveň s klesáním úrovně vzdělanosti lidové. Když pak vyšší vrstvy přestaly se zabývat literaturou českou, přijala na se ráz prostonárodní vůbec. To bylo hlavně ve století XVII. a XVIII.“ Toto konstatování je poměrně přesné v rovině literárněhistorické, ovšem z folkloristického hlediska se zde směšuje vlastní kolektivní lidová tvorba a reprodukce se čtenářským repertoárem, tvorbou samouků a knížkami lidového čtení, a to v době, kdy již byla dávno známa podrobná studie A. Waldaua *Böhmische Naturdichter* (1860). Tato názorová nejasnost byla jedním z podnětů, které později přiměly Jana Jakubce k obsáhlejšímu výkladu *O některých knížkách lidového čtení* (1899), v němž uvádí různé pojmy na pravou míru.

Pololidová literatura, jejíž chápání bylo do té doby značně vágní, začala se postupně vyčleňovat jako jisté pásmo mezi tradičním folklórem a profesionální literaturou a do odborného povědomí stále více pronikalo poznání její důležitosti a specifičnosti. Podrobně začaly se studovat a publikovat lidové dopisy, kroniky, zápisy a skladby pololidových veršovců. O zveřejnění starších pramenů ze 17. a 18. století zasloužil se v populárních — a bohužel málo kritických — edicích Čeněk Zíbrt, který je ovšem žarazoval do poněkud jiných souvislostí. Tato tvorba se začasť odsuzovala jako myšlenkově nepůvodní, tvarově chatrná a umělecky druhořadá. Zápominá se však, že řada ambiciózních prozaiků, veršovců a případně místních regionálních žurnalistů zachovala ve svých pololiterárních a řemeslně málo dokonalých výtvorech řadu pohádkových a pověstových látek, některé pověrečné povídky a vyprávění ze života. Tato tradice má přirozeně jiný charakter a jiné kořeny nežli tradice lidová, avšak slouží jako pozoruhodný pramen při sledování vlivů a vzájemných souvislostí mezi profesionální literaturou a lidovou slovesností. Dokladů nacházíme řadu zvláště v regionálních časopisech 19. století a začátku 20. století, ať již jejich zaměření bylo jakékoliv. Také četní národopisní amatéři a regionální pracovníci se snaží o literární ztvárnění látek, které znají ze svého nejbližšího okolí. Přezíravý postoj badatelů zde není na místě, neboť jde o nepochopení posunuté funkce těchto produktů.

²¹ In: Vítězslav Háľek, *O umění*, Praha 1954, str. 66—75.

²² Katalog, str. 145—152, citována str. 148.

Jedním z prvních, kdo se systematicky věnovali problematice pololidové tvorby, byl František Bartoš, který na začátku osmdesátých let začal sběratelsky a teoreticky zpracovávat kramářskou píseň. Teprve o půl století později přichází Bedřich Václavek a Robert Smetana, sledování řadou dalších badatelů a editorů.²³ Pojetí pololidovosti se však teoreticky ustálilo až po druhé světové válce.²⁴ Pololidová tvorba se chápe jako umění autorů ze středních vrstev, určené lidu, a často blízké stylu lidového vypravěčství. Tato pololidovost je časově omezena na 16.—17. století, zasahuje částečně ještě do 1. poloviny 18. století, avšak rychle ztrácí svou původní společenskou a uměleckou funkci z dob, kdy byla skutečnou „literaturou pro lid“, v níž se objevovaly vedle středověkých povídek i některé folklórní látky. Pololidovost tohoto typu byla vytlačena tvorbou obrozenských spisovatelů a rozvojem časopisů a novin, takže slovesná tvorba amatérských veršovců, prozaiků a písničkářů se během 19. a 20. století dostává do jiné sociální, tematické a stylové roviny; mění se její funkce, neboť stále více jde o individuální tvorbu pro poměrně úzký okruh posluchačů nebo čtenářů, a mění se též její závislost na literatuře nebo na tradičním folklóru. Tato neprofesionální tvorba však zůstává neoddělitelnou složkou lidové estetické tvorby a stává se stále častějším předmětem zkoumání.

Takový je dnešní stav. Od diferenciaci „národní“ a „prostonárodní“ tvorby k pojetí lidovosti a k lidové tvorbě, od „polonárodnosti“ k pololidovosti a neprofesionálnosti, to všechno jsou cesty, jimiž se dosáhlo poznání tvůrčích a estetických kvalit — nebo nedostatků — tradičního folklóru a polofolklórní tvorby. Podrobnější prozkoumání „městského folklóru“ v historickém průřezu pak v budoucnosti ještě lépe ukáže vzájemné souvislosti či rozdily různých druhů tvorby školených i neškolených autorů, z nichž se každý svým způsobem podílí na charakteru lidové, případně celonárodní kultury v příslušném historickém období. Sledování tohoto podílu a sledování jeho kvalitativních změn zůstává stálým úkolem i v současné vysoce organizované a industrializované společnosti.

**DIE AUFFASSUNG DER NATIONALITÄT
UND DER VOLKSTÜMLICHKEIT DER TSCHECHISCHEN
VOLKSDICHTUNG, BESONDERS DER VOLKSLIEDER,
IM 19.—20. JAHRHUNDERT**

(Zum 150. Jahrestag der Erscheinung von Slawischen Volksliedern von Fr. L. Čelakovský)

Bei dem Studium der Materialien zur Geschichte der tschechischen Ethnographie und Folkloristik begegnen wir oft den verschiedenen Vorstellungen vom nationalen Charakter der Volksdichtung und von ihrer Beziehung zu der Nationalkultur, besonders zur Literatur. Die benützte Terminologie entwickelte sich allmählich vom Ende des 18. Jhs., und

²³ František Bartoš, *O naší poezii kramářské*, Lid a národ II, Velké Meziříčí 1885, str. 195—293 a *O světských písních kramářských*, Obzor 6, 1883, str. 291—295, 305—309, 323—326, 337—339.

²⁴ Jsou to zejména práce Josefa Hrabáka *K metodologii studia starší české literatury*, Praha 1962 a jím napsaná pátá část I. dílu *Dějiny české literatury*, Praha 1959, str. 407 n. Ze starších pramenů by sem patřil L. Weigner, *Lidové a národní umění*, Praha 1917, a zajímavá práce J. Šolce, *Národnost a její význam v životě veřejném*, Praha 1881.

ist mit dem gesamteuropäischen Sentimentalismus und Romantik verbunden. Die Historiker, als auch die Schriftsteller, Sammler und Editoren benützten damals für die Bezeichnung der Volksdichtung den Terminus „Nationallied“, „Nationalmärchen“, „Nationalsage“ usw., was vielleicht nicht nur mit der tschechischen Übersetzung Herders Stimmen der Völker in Liedern zusammenhängen kann, sondern auch an die Erscheinung von Mala prstonarodna slavenoserbska pesmanica von Vuk S. Karadžić und hiemit verbundene Vorstellungen über den Nationalethos der Volksdichtung anknüpft.

Die Nationalität und die Volkstümlichkeit hielt man für einen Grund der wachsenden tschechischen Nationalliteratur nicht nur von den Schriftstellern der tschechischen Wiedergeburt, sondern auch von ihren Nachfolgern, von denen manche selbst Volkslieder sammelten und nach ihrem Vorbild eigene Gedichte komponierten.

In den 60. Jahren des 19. Jhs. entwickelte sich die neue Auffassung des Terminus „Volk“. Man zählte zu diesem Begriff schon nicht mehr nur die Dorfbewohner, sondern auch die niedrigen Schichten der städtischen Gesellschaft, den man die wissenschaftliche Aufmerksamkeit zu widmen begann. Man analysiert auch ihr literarisches Schaffen, wobei für ihre Bezeichnung der Terminus „Halbvolkstümlich“ benützt wurde. Zur Zeit der Tschechoslawischen ethnographischen Ausstellung in Prag 1895 war schon die Terminologie endgültig differenziert. Anstatt der „Nationallieder“ finden wir schon die heutige Bezeichnung „Volkslieder“; als „halbvolkstümliches Schaffen“ bezeichnete man das, was an die Volksbücher des 16.—17. Jhs. anknüpfte und die literarischen Werke der Amateure oder der Chansonsverfasser bezeichnet man jetzt „halbliterarisch“ oder auch „halbvolkstümlich“.

Aus diesem kurzen Überblick der terminologischen Entwicklung können wir feststellen, wie eng die Volksdichtung und die Folkloristik mit der Entwicklung der tschechischen Nationalkultur zusammenhängt und wie sich ihre Auffassung allmählich entwickelt hat. Die Geschichte zeigt uns also auf diese Weise einige der Wurzeln des tschechischen zeitgenössischen Volksschaffens und seiner folkloristischen Analyse.

